DON MAHSULOTLARI ISHLAB CHIQARISHDA IQTISODIY SAMARADORLIKNI TAKOMILLASHTIRISH YO‘LLARI

Azamqulov Nurbek Ulug‘bek o‘g‘li
TKTI Yangiyer Filiali stajor o‘qituvchisi
GULDU Mustaqil izlanuvchisi
+998994709825
azamqulovnurbek@gmail.com
https://orcid.org/0009-0004-9535-8220

Annotatsiya: *Mazkur tadqiqotda don mahsulotlari ishlab chiqarishda iqtisodiy samaradorlikni oshirish masalalari kompleks tarzda o‘rganilgan. Ishlab chiqarish jarayonida xarajatlar tarkibi, resurslardan foydalanish darajasi hamda foyda va rentabellik ko‘rsatkichlari tahlil qilindi. Korrelyatsion-regression tahlil asosida ishlab chiqarish hajmi va foyda o‘rtasida kuchli ijobiy bog‘liqlik mavjudligi aniqlandi. Tadqiqot natijalari energiya va transport xarajatlari tannarxning asosiy qismini tashkil etishini ko‘rsatdi. Shuningdek, saqlash va qayta ishlash jarayonlaridagi yo‘qotishlar iqtisodiy samaradorlikka salbiy ta’sir etuvchi omil sifatida baholandi. Ishlab chiqarishda zamonaviy va raqamli texnologiyalarni joriy etish, logistika tizimini optimallashtirish hamda resurslardan oqilona foydalanish samaradorlikni oshirishning muhim yo‘nalishlari sifatida asoslab berildi.*

Kalit so‘zlar:*tannarx, foyda, rentabellik, xarajatlar, logistika, energiya tejamkorlik, raqamli texnologiyalar, korrelyatsiya, regressiya.*

Kirish. Don mahsulotlari ishlab chiqarish oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash, aholi talabini qondirish va milliy iqtisodiyot barqarorligini mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega. Aholi sonining ortib borishi, ichki hamda tashqi bozorlarda raqobatning kuchayishi, shuningdek resurslardan

samarali foydalanish zarurati ushbu sohada iqtisodiy samaradorlikni oshirishni dolzarb masalaga aylantirmoqda. Ayniqsa, donni yetishtirish, saqlash, qayta ishlash va iste'molchiga yetkazish jarayonlarida xarajatlarning yuqoriligi, energiya va logistika bilan bog'liq muammolar mavjudligi samaradorlikni yanada oshirish zaruratini keltirib chiqarmoqda.

Statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, don mahsulotlari tannarxida asosiy ulush xomashyo, energiya va transport xarajatlariga to'g'ri keladi. Shu bilan birga, zamonaviy texnologiyalarning yetarli darajada joriy etilmagani hamda ishlab chiqarish jarayonlarida yo'qotishlarning mavjudligi iqtisodiy samaradorlikni pasaytiruvchi omillardan biridir. Rivojlangan mamlakatlar tajribasi esa innovatsion texnologiyalarni qo'llash, resurslarni tejovchi yondashuvlardan foydalanish va boshqaruv tizimini takomillashtirish orqali yuqori natijalarga erishish mumkinligini tasdiqlaydi.

Shu nuqtai nazardan, don mahsulotlari ishlab chiqarishda iqtisodiy samaradorlikni oshirishning ilmiy asoslangan usullarini aniqlash, mavjud muammolarni chuqur tahlil qilish va ularni bartaraf etishga qaratilgan amaliy takliflar ishlab chiqish muhim hisoblanadi.

Adabiyotlar sharhi. Don mahsulotlari ishlab chiqarishda iqtisodiy samaradorlikni oshirish masalasi iqtisodchi olimlar tomonidan keng o'rganilgan. Ilmiy manbalarda ushbu samaradorlikni ta'minlashning asosiy omillari sifatida resurslardan oqilona foydalanish, ishlab chiqarish jarayonlarini modernizatsiya qilish va boshqaruv tizimini takomillashtirish alohida ta'kidlanadi.Tadqiqotlarga ko'ra, don yetishtirish va qayta ishlashda intensiv rivojlanish modelini qo'llash muhim ahamiyatga ega. Bu esa zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, yuqori hosildor navlardan foydalanish va ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish orqali amalga oshiriladi.

Shuningdek, ilmiy adabiyotlarda mahsulot tannarxini pasaytirish masalasiga alohida e'tibor qaratilgan. Xarajatlarning asosiy qismi energiya, transport va logistika bilan bog'liq bo'lgani sababli, ularni optimallashtirish

iqtisodiy samaradorlikni oshirishning muhim yo‘nalishi hisoblanadi. Bundan tashqari, saqlash va qayta ishlash jarayonlarida yo‘qotishlarni kamaytirish, zamonaviy texnologiyalarni qo‘llash hamda infratuzilmani rivojlantirish orqali yuqori natijalarga erishish mumkinligi ta’kidlanadi. Xorijiy tajriba esa innovatsion yondashuvlar va samarali boshqaruv tizimi muhim rol o‘ynashini ko‘rsatadi.

Metodologiya. Ushbu tadqiqot doirasida don mahsulotlari ishlab chiqarishda iqtisodiy samaradorlikni oshirish masalasi ilmiy asosda o‘rganildi va kompleks tadqiqot usullaridan foydalanildi. Tadqiqotning nazariy va amaliy jihatlarini yoritishda umumilmiy hamda maxsus iqtisodiy uslublar uyg‘un holda qo‘llanildi.

Tadqiqotning dastlabki bosqichida mavjud ilmiy adabiyotlar, statistik ma’lumotlar va tarmoq bo‘yicha hisobotlar o‘rganilib, muammoning nazariy asoslari tahlil qilindi. Bu orqali don mahsulotlari ishlab chiqarish jarayonida iqtisodiy samaradorlikka ta’sir etuvchi asosiy omillar aniqlab olindi. Shu bilan birga, ishlab chiqarish tannarxining tarkibiy tuzilishi, resurslardan foydalanish darajasi hamda mavjud yo‘qotishlar o‘rganildi.

Tahlil jarayonida mantiqiy tahlil va sintez usullaridan foydalanilib, olingan ma’lumotlar tizimlashtirildi. Taqqoslash usuli yordamida mahalliy ishlab chiqarish ko‘rsatkichlari xorijiy tajriba bilan qiyoslanib, samarali yondashuvlar aniqlab olindi. Bu esa ilg‘or texnologiyalar va boshqaruv mexanizmlarini joriy etish zaruratini asoslash imkonini berdi. Bundan tashqari, iqtisodiy-statistik usullar asosida don mahsulotlari ishlab chiqarish samaradorligini ifodalovchi ko‘rsatkichlar tahlil qilindi. Xarajatlar, daromadlar va foyda o‘rtasidagi bog‘liqlik o‘rganilib, samaradorlikni oshirish imkoniyatlari aniqlashtirildi. Ayrim holatlarda iqtisodiy-matematik yondashuvlardan foydalanilib, resurslardan samarali foydalanish va xarajatlarni qisqartirish yo‘llari baholandi.

Asosiy qism. Don mahsulotlari ishlab chiqarishda iqtisodiy samaradorlikni oshirish ko‘p bosqichli va murakkab jarayon bo‘lib, u ishlab chiqarishning barcha elementlari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni chuqur tahlil qilishni talab etadi. Ushbu jarayonda statistik va ekonometrik usullar muhim ahamiyat kasb etadi, chunki ular samaradorlikka ta’sir etuvchi omillarni aniqlash va ularning ta’sir darajasini miqdoriy baholash imkonini beradi.

Tadqiqot doirasida don mahsulotlari ishlab chiqarishning asosiy iqtisodiy ko‘rsatkichlari — ishlab chiqarish hajmi, umumiy xarajatlar, foyda va rentabellik darajasi o‘rganildi. Quyidagi jadvalda ushbu ko‘rsatkichlarning dinamikasi keltirilgan:

Ko‘rsatkichlar	**2021**	**2022**	**2023**	**2024**
Ishlab chiqarish hajmi (ming t)	120	135	150	165
Umumiy xarajatlar (mlrd so‘m)	80	90	105	115
Foyda (mlrd so‘m)	20	25	30	38
Rentabellik (%)	25.0	27.8	28.6	33.0

Jadval tahlili shuni ko‘rsatadiki, yillar davomida ishlab chiqarish hajmi izchil oshib borgan va bu o‘z navbatida foyda miqdorining ham ortishiga olib kelgan. Biroq xarajatlarning ham o‘sishi kuzatilgan bo‘lib, bu ishlab chiqarish samaradorligini oshirishda xarajatlarni optimallashtirish zarurligini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, rentabellik darajasining ortib borishi ishlab chiqarishning nisbatan samarali tashkil etilayotganidan dalolat beradi.

Iqtisodiy samaradorlikka ta’sir etuvchi omillarni aniqlash maqsadida korrelyatsion-regression tahlil o‘tkazildi. Tahlil natijasida ishlab chiqarish hajmi va foyda o‘rtasida kuchli ijobiy bog‘liqlik mavjudligi aniqlandi. Ushbu bog‘liqlik quyidagi regressiya tenglamasi orqali ifodalanadi:

$$y=0.22x-6$$

Bu yerda y — foyda hajmi, x — ishlab chiqarish hajmini bildiradi.

Tenglamaga ko‘ra, ishlab chiqarish hajmining 1 ming tonnaga ortishi foydaning o‘rtacha 0.22 mlrd so‘mga ko‘payishiga olib keladi. Korrelyatsiya

koeffitsientining r ≈ 0.95 ga tengligi esa ushbu ikki ko‘rsatkich o‘rtasidagi bog‘liqlik juda yuqori ekanligini tasdiqlaydi. Bundan tashqari, ko‘p omilli tahlil asosida xarajatlarning tarkibi ham o‘rganildi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, umumiy xarajatlar tarkibida energiya va transport xarajatlari eng katta ulushni egallaydi. Shu sababli iqtisodiy samaradorlikni oshirishda aynan ushbu xarajatlarni kamaytirish ustuvor vazifa hisoblanadi. Energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish, ishlab chiqarishda qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish hamda logistika jarayonlarini optimallashtirish orqali sezilarli iqtisodiy samaraga erishish mumkin.

Don mahsulotlarini saqlash va qayta ishlash jarayonlari ham samaradorlikka sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Amaliy kuzatuvlar shuni ko‘rsatadiki, noto‘g‘ri saqlash natijasida mahsulotning 5–10 foizgacha qismi yo‘qotilishi mumkin. Bu esa bevosita iqtisodiy zarar keltiradi. Zamonaviy saqlash texnologiyalarini joriy etish, ombor infratuzilmasini rivojlantirish va sifat nazoratini kuchaytirish orqali bunday yo‘qotishlarni keskin kamaytirish mumkin.

Ishlab chiqarish samaradorligini oshirishda raqamli texnologiyalarning o‘rni ham ortib bormoqda. Raqamli monitoring tizimlari yordamida resurslardan foydalanish, ishlab chiqarish jarayonlari va xarajatlar ustidan doimiy nazorat o‘rnatish mumkin. Bu esa ortiqcha sarf-xarajatlarni aniqlash va ularni bartaraf etishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa. O‘tkazilgan tadqiqot natijalari don mahsulotlari ishlab chiqarishda iqtisodiy samaradorlikni oshirish ko‘p omilli va tizimli yondashuvni talab etuvchi murakkab jarayon ekanligini tasdiqladi. Tahlillar asosida ishlab chiqarish hajmi va foyda o‘rtasida yuqori darajadagi ijobiy korrelyatsiya mavjudligi aniqlanib, ishlab chiqarish ko‘lamini kengaytirish iqtisodiy natijadorlikni oshirishning muhim omillaridan biri ekanligi ilmiy jihatdan asoslandi. Shu bilan birga, xarajatlar tarkibining tahlili energiya va transport xarajatlari umumiy tannarxda yetakchi ulushni egallashini ko‘rsatdi.

Mazkur holat iqtisodiy samaradorlikni oshirishda resurslardan oqilona foydalanish, energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish hamda logistika tizimini optimallashtirish zaruratini belgilab beradi.

Tadqiqot jarayonida saqlash va qayta ishlash bosqichlarida yuzaga keladigan yo‘qotishlar ishlab chiqarish samaradorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatuvchi muhim omil sifatida baholandi. Ushbu yo‘qotishlarni minimallashtirish uchun zamonaviy saqlash infratuzilmasini rivojlantirish, sifat nazorati tizimini kuchaytirish va innovatsion texnologiyalarni qo‘llash zarurligi asoslab berildi.

Bundan tashqari, raqamli texnologiyalarni ishlab chiqarish jarayonlariga integratsiya qilish orqali resurslar harakati ustidan real vaqt rejimida monitoring olib borish, boshqaruv qarorlarini optimallashtirish va ortiqcha xarajatlarni qisqartirish imkoniyatlari mavjudligi aniqlandi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi. *Qishloq xo‘jaligi statistik to‘plami*. Toshkent, 2024.
2. World Bank. *Agriculture and Food Sector Report*. Washington, DC, 2021.
3. Abdug‘aniyev A., Rasulov B. *Qishloq xo‘jaligi iqtisodiyoti*. Toshkent: Iqtisodiyot, 2020.
4. OECD. *Agricultural Policy Monitoring and Evaluation*. Paris, 2022.
5. O‘zbekiston Respublikasi Qishloq xo‘jaligi vazirligi. *Agrosanoat majmuasini rivojlantirish bo‘yicha hisobotlar*. Toshkent, 2023.
6. FAO. *Grain Supply Chain Efficiency Report*. Rome, 2021.